

Az értelmiség szerepe a kisvárosok modernizációjában Celldömök és Sárvár példáján

LENNER TIBOR¹

Magyarország gazdasági-politikai-társadalmi korszakváltásában a gazdaságot átalakító folyamatok már a hetvenes évek derekától körvonalazódtak, míg az utóbbi két területen a változás egy évtizeddel később kezdett érelődni.

A modernizáció, makroszinten a gazdaság, a politika, a jog, a tudomány stb. egyes szféráinak elkülönülése a kilencvenes évek elején erősödött fel. A változás földrajzi, történelmi gyökereket érintett és a térbeli folyamatokat is maradandó módon átalakította.

A korábbi centralizációs településfejlesztési politika (OTK) a fejlesztésre szánt erőforrások kimerültével nem tudta teljesíteni legfőbb célkitűzését sem: a településhierarchia egyes szintjein belüli területi kiegyenlítőddést. Sőt, merev modellszerűsége, az újraelosztás elvén alapuló tervutasításos jellege a települések közötti differenciák növekedéséhez vezetett. (BELUSZKY P. 1993). Így az elmúlt néhány évtizedben a kisvárosok egyre inkább a fejlődés peremére kerültek. Bár urbanizációjuk látszólag elindul, sem gazdasági, sem társadalmi, sem térbeli szerepüknek nem tudnak maradéktalanul megfelelni. Leginkább igaz ez a K-i országhatár mentén, valamint a megyehatárokon és centrumhiányos térségekben fekvő kisvárosokra, az egykori szocialista iparvárosokra, de a városi címet nem régen „előlegként” megkapó funkcióhiányos kisvárosok településhálózati integrációja is hiányos.

A település- és területfejlesztés változó feltételrendszere – a csökkenő központi beavatkozások, a gyorsan növekvő önkormányzati önállóság, a tulajdonviszonyok megváltozása - pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy a térkapcsolatokat formáló folyamatokról nyert ismeretek mellett vizsgálni kell azokat a rugalmas tényezőket is, amelyek a piaci viszonyok között is alkalmazhatók. Ebben a helyzetben különösen fontos szerep jut az értelmiségnek, amely az innováció elsődleges megteremtőjének, hordozójának és közvetítőjének tekinthető (RECHNITZER J. 1993).

Kisvárosvizsgálat társadalomföldrajzi megközelítésben

A különböző társadalomföldrajzi terek egyedi vonásait többek között a bennük élő, azokat mindennapi tevékenységükkel alakító emberektől nyerik. Ezt a tevékenységet rendszerint egy közösen elfogadott értékrend vezérli, így az egyén cselekvésével, magatartásával mások viselkedéséhez igazodik. Az azonos életvitelűek tehát bizonyos csoportmagatartást követnek és közvetítenek. Ez a csoportaktivitáson alapuló szemlélet fontos szerepet játszik a társadalomföldrajzban (BERÉNYI I. 1990), amiben ezek szerint azok alkotnak egy társadalmi csoportot, akiknek azonos a területhasználatra gyakorolt hatása (ENYEDI GY. 1987). Ez egyben azt is jelenti, hogy a finoman rétegezett helyi társa-

¹ A Berzsényi Dániel Gimnázium tanára, Celldömök.

dalmak egyes csoportjai különböző térformáló erővel rendelkeznek. Ezek a társadalmi csoportok tevékenységüket a PARTZSCH által leírt hét alapfunkcióval gyakorolják, úgymint munkavégzés, lakás, ellátás, képzés, üdülés, közlekedés- kommunikáció és közösségben élés. Ezeknek az alapkategóriáknak terület és térigénye, sajátos intézmény-rendszere van, amelyek számára a településkörnyezet ad keretet (BERÉNYI I. 1983).

Az értelmiség – társadalomföldrajzi megközelítésben – mint társadalmi csoport fontos szerepet játszik a kisvárosok arculatának alakításában, funkcionálásukban, településhálózatbeli térkapcsolataikban, ugyanis képzettségénél, helyzeténél fogva szélesebb rálátása van a társadalmi összefüggésekre. Társadalomismerete viszont nemcsak érzékenyebbé teszi egy elképzelt ideális helyzettel való összehasonlítás során, hanem magasabb igény szint is kialakul benne az általa használt terekkel, épített berendezésekkel szemben. Társadalomföldrajzi értelmezésben új megvilágításba kerül tehát az értelmiségi lét térbelisége, hiszen ha az igények és a funkcionális terek között nincs megfelelő összhang, a településen belül, sőt a települések között is társadalmi feszültségek keletkeznek (ENYEDI GY. 1987), amik az értelmiségen keresztül artikulálódhatnak a leghamarabb és a legmarkánsabban.

A kisváros pedig azért fontos kerete egy ember–tér szemléletű vizsgálatnak, mert értelmiségének cselekvésében, életvitelében ún. „vidéki” magatartásmodell tapasztalható. Bár a kisvárosok nem szükségszerűen termelik ki a vidékiességet, ám a nagyságrendjükből következő gazdasági-társadalmi jellegzetességek jó táptalajt biztosítanak a vidékiesség kialakulásához (BANLAKY P.–VARGA CS. 1979). A kisvárosiassággal mint létfeltétellel pedig az általam vizsgált Celldömölkön és Sárváron is számolni kell.

A fentiek alapján ezért egyedi kérdőívvezéssel arra kerestem a választ, hogy milyen az értelmiségnek a – számára életfeltételeket biztosító – településhez való viszonya. A városhoz való kötődés különféle elemeit kerestem, a munkahelyi megbecsülést, a lakás és megélhetési helyzetet, s azt, hogy van-e sajátos „celldömölki”, ill. „sárvári” vonása az értelmiségi létnek. A vizsgálathoz felhasznált minta a helyi értelmiség 10–10%-át képviselte, minden értelmiségi foglalkozási ágból a létszámarányának megfelelően gyűjtöttem információt. A kérdezettek kiválasztásánál a celldömölki és sárvári állandó lakhely, ill. a felsőfokú végzettség volt a fő szempont.

Celldömölk és Sárvár helye a településszerkezetben

Szakmai berkekben köztudomású, hogy nincs általánosan elfogadott „kisváros” definíció. Ennek hiányában viszont e településfajtára nagyon nehéz egzakt elméleti meghatározást adni, hiszen a „kis” jelző a fogalomban jelezheti a településfajta méretét, viszonylagosságát, tartalmát és formáját. Ha az abszolút méretet nézzük – bár országonként más és más megközelítés lehetséges – általánosan elfogadott nézet, hogy a kb. 10 000 és 30 000 közötti lakossal rendelkező, városi jogállású településeket tekintik kisvárosnak a kutatók. Közlebb jutunk a megoldáshoz, ha nem a méretet, hanem a szerepkörüket definiáljuk, figyelembe véve a társadalmi megítélést is. A társadalom számára ugyanis a kisvárosi keretek olyan emberi léptékű mikrovilágot teremtenek, amely könnyen áttekinthető, naponta bejárható (CSATÁRI B. 1990). Ideáltípusát jelentik egy olyan telepü-

lésformának, ahol a helyi politika leginkább érvényesülhet (PÁLNÉ KOVÁCS I. 1990), sőt, mivel napi érintkezésben állnak a falvakkal és nagyobb városokkal, a bennük alakuló viszonyok tágabb érvényűek (BÁNLAKY P. 1990a).

Ha a problémához településhálózati funkció oldaláról közelítünk, azt mondhatjuk, hogy a kisváros legjellegzetesebb ismérve a területellátó természetes kistérségi központi szerepkör, amely tartalmában, fejlettségében eltérő, de leírható. Mai kisvárosaink átlagosan 15 falusi település számára jelentenek elsődleges városi központot, igaz más-más színvonalon (CSATÁRI B. 1990).

A vizsgálat alapjául választott települések abszolút méretüket tekintve is kisvárosok. A jelenlegi település teljes területére számított lakónépesség száma 1990-ben Celldömölkön 12 061 fő, Sárváron 15 836 fő volt. Bár mezővárosi rangját a századforduló táján mindkét település elvesztette – Sárvár 1871-ben, Celldömölk 1907-ben –, fontos momentum, hogy járási székhely rangjukat sikerrel megtartották egy századon át, megőrizve ezzel a közigazgatásban betöltött centrumszerepüket. Így olyan intézményeket „szereztek meg” és működtetnek ma is, amelyek nélkülözhetetlenek a kistérségi területellátó funkciók betöltésében: kórház- és rendelőintézet, középiskola, kiépült kiskereskedelmi bolthálózat, valamint bíróság. Érdemes megjegyezni, hogy a járások megszüntetésével Celldömölkről Sárvárra vitték át a bíróságot, ami nemcsak az előbbi város szellemi bázisát, hanem városkörnyéki térkapcsolatait is gyengítette. Igaz az is, hogy a megye egyik jelentős kisközpontját, Jánosházát viszont éppen Celldömölk erőteljes városias fejlődése szorította háttérbe. (Jánosháza rövid időre járási székhelyként is funkcionált Celldömölk árnyékában, kisvárosias településmagja ma is emlékeztet a község egykori jelentősebb szerepkörére.)

Napjainkban mindkét város apró és kistelepülésszerkezetű területen funkcionál (BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 1982). Az 1970-es években a helyi mezőgazdaság és a környező települések ipara még képes volt felszívni a jelentkező munkaerőt, ez a tény mára a mezőgazdaság válság felé tartó állapota és a kisvárosi iparszerkezetből fakadó gondok miatt már a múlté. Az ipari szerkezetváltás miatt ugyanis több helyi vállalat a csőd szélére került, egyik napról a másikra él, ami a városi lakosság mellett jelentős mértékben sújtja a beingázó falusi népességet is.

Közlekedésföldrajzi szempontból mindkét város megfelelő tér- és időbeni elérhetőségű. Celldömölk közlekedésföldrajzi vonzáskörzete lefedi a volt járást (izokronjai a vasútvonalak mentén húzódnak), és átnyúlik a szomszédos – elsősorban az egykori sárvári, ajkai – járások területére is. Igaz, nem Celldömölk alakította ki kedvező forgalmi kapcsolatát a környező településekkel, közlekedési (vasúti) csomópont szerepét inkább előnyös fekvésének köszönheti. Erre bizonyíték az, hogy kevés a Celldömölkön sugárasan kiinduló, a környező településeket az autóbushálózatba bekapcsoló járatok száma. Helyzetéből adódóan azonban közlekedési ellátottsága jól megfelel központi szerepkörének.

Sárvár is kedvező közlekedésföldrajzi helyzettel rendelkezik, izokronjai azonban inkább a főútvonalak mentén tolódnak ki. Alig van néhány település, ami a városkörnyékbe beletartozik, de a közlekedésföldrajzi vonzáskörzetébe nem. Sárvár és Celldömölk városkörnyék községeinek forgalmi helyzete tehát kedvező, bár a sem vasúttal, sem főútvonallal nem rendelkező falvak központjaiktól időben távol esnek (SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. 1985).

A kistérségi szerepkör betöltését segítő erőforrások közül néhány napjainkban ártértékelődik. Celldömölk tradicionális gazdasági bázisa, a vasút ma válságághoz közel

gazdasági leépülést él át. Rontja a város jövőbeni kilátásait az is, hogy egy gazdaságilag elmaradott térség központjaként három megye határán fekszik. Sárvár sem támaszkodhat gondtalanul erősen egyoldalú (élelmiszeripari) telephelyeire, viszont egyre inkább profitálni tud a Bécset Sopronon át a Balatonnal összekötő főútvonalból, amely érinti a várost. Ezáltal Sárvár nemcsak az osztrák-magyar határmenti térség újra aktivizálódó zónájához kerül közel, hanem beleesik a bevásárló és gyógyfürdő turizmus által használt idegenforgalmi folyosóba is. Bár egy 1991-es város-tipizálás Sárvárt és Celldömölköt is a passzív, mozdulatlan kisvárosok közé sorolja (RECHNITZER J. 1991), Sárvár az újdonságok adaptálása, megjelenítése szempontjából nem utolsósorban azért van előnyösebb helyzetben, mert térben közelebb esik Szombathelyhez, Vas megye potenciális innovációs centrumához.

Újraértékelendő erőforrásnak tartom a kisvárosok szellemi háttérét is, azon belül is a fejlődést nagymértékben befolyásoló értelmiségiek szerepét. Ők azok, akik gondolkodásukkal, képzettségükkel, értékrendjükkel, életvitelükkel hatnak a környezetükre. Az alábbiakban – az említett kérdőíves vizsgálat összegzéseként – ezt a szerepkört próbálom meg bemutatni.

Stabilizáló vagy labilis csoportja-e a kisvárosok társadalmának az értelmiség?

A fenti kérdésre a választ (részben) akkor kapjuk meg, ha megnézzük, hogy a vizsgált társadalmi csoport milyen folytonossággal lakja a várost, és ha a lakóhelyhez kötődést, valamint annak motivációs rendszerét mint fontos helyi, belső adottságot vizsgáljuk.

A stabilizáló hatás mellett több érv szól. Elsőként az, hogy a megkérdezett értelmiségiek egynegyede már 10 évnél régebb óta a város lakója, egyharmaduk pedig ennél is régebben (20–30 éve) él a városban. Másodikként az, hogy mindkét városban biztató létszámban élnek „saját nevelésű” értelmiségiek: Celldömölkön a megkérdezettek 24%-a, Sárváron 36%-a pályakezdeként rögtön a szülővárosába került vissza. A nem helyben születettek is viszonylag kis települési körből kerültek ki: a mérítési bázis mindkét település esetében egy 25–50 km-es sugarú körrel fedhető le.

Ezt az erős koncentrációt erősítik a házastársi kapcsolatok is: mindkét település körül az előbbiekhöz hasonló nagyságrend, „intenzív házasodási körzet” rajzolódik ki (a házastársak több mint fele származik innen). Ezek az adatok természetes népességmozgásról tanúskodnak, kiemelve a két város kistáji központ szerepét. Harmadik érvként a letelepedés motivációi szolgálhatnak. Ezeket elemezve kiderül, hogy a kötődés milyen értelmű: ha szűkebb, akkor a képzettség, a végzett munka jellege, vagy a lakáshoz jutás – juttatás dominál. Ha a városhoz kötődés tágabb értelmű, akkor a szülői támogatás, a családi- rokonai szálak is fontos szerepet játszanak.

A válaszok gyakoriságából mindkét helyen arra lehet következtetni, hogy az értelmiség elsősorban a végzettségének megfelelő munkahely miatt választotta lakhelyét a várost, valamint azért, mert lakáskérdésének a megoldásában a legjobb lehetőségeket itt kapta meg. Ugyanakkor egyértelműen mégsem állítható, hogy csak a szakmán és lakáson keresztül kötődik a vizsgált értelmiség a városhoz. Megközelítőleg egynegyedük ugyanis mindkét településen a lakáshoz jutás segítségével a szülői támogatást és az ezzel

összefüggő rokoni, családi kötődést jelölte meg a letelepedés indoklásául. Feltűnő, hogy senki sem választotta letelepedése helyéül a várost a kínált anyagi megbecsülés miatt, és nem jelent különösebb vonzerőt a jó közlekedési lehetőség sem.

Figyelmeztető jel, hogy a fiatal válaszadók között több olyan is találkozottam, akik pályakezdőként Szombathelyre akartak menni, ott azonban állást nem kaptak, így kényszerűségből fogadták el a sárvári és celldömölki lehetőséget. Várható, hogy ők a várost mintegy „ugródeszkának” használva, csak átmenetileg jöttek „vidékre”. Kisvárosaink szempontjából ez a veszély nem lebecsülendő. Ha Celldömölk és Sárvár nem tudja hosszú távon munkahelybiztosító funkcióját betölteni, és ezáltal a városi életbe integrálni az értelmiségét, akkor az – mivel szakmához kötődése a domináns – könnyebben megy oda, ahol munkáját igényéne, anyagi elvárásainak megfelelő szinten gyakorolhatja.

Az értelmiség mobilitását ugyan befolyásolhatja, de alapvetően nem változtatja meg az előbb említett szülői – családi kötődés. A rokonság nagyfokú területi koncentrációja viszont arra irányítja rá a figyelmet, hogy Celldömölk és Sárvár a kiegyensúlyozott szellemi utánpótlást illetően csak a helyi és környékbeli népességre támaszkodhat, más régiókra komoly vonzerőt, elszívó hatást nem tudnak kifejteni.

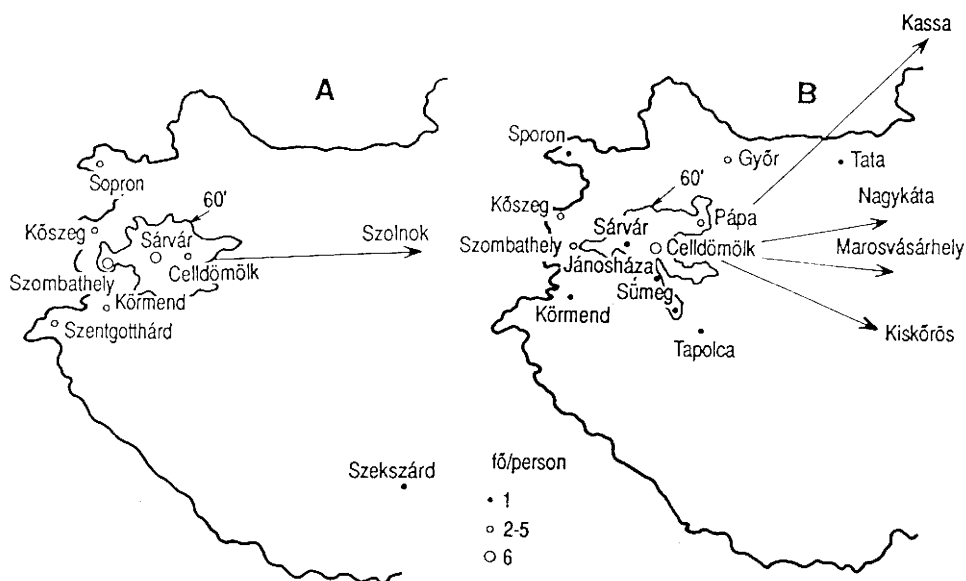
Az iskolázottság kérdései

A képzés és kultúra azért fontos tényező a választott téma szempontjából, mert e funkciókkal jól jellemezhető, hogy az értelmiség mint társadalmi csoport milyen pozíciókat tölt be a helyi társadalmak munkamegosztásában. Kiindulásként megvizsgáltam, hogy a válaszadók hol végezték alap- és középfokú tanulmányaikat, hiszen ez fontos egyfajta tájhoz kötődő identitástudat kialakulásában.

Alapszinten a városok, és környékbeli falvaik megtartó szerepe a feltűnő. Az otthon eltöltött éveknél nagyon fontos nevelő hatása van, ami később is elkíséri az embert. A lehetséges következmények között kell megemlíteni a tájhoz, kultúrához, tradícióhoz kötődést, mint a későbbi lokálpatriotizmus gyökereit, vagy az átörökített kisvárosi-falusi tradicionális értékrendet, ami később irányítúként szolgálhat gazdája számára.

A középiskoláknál sincsen szó nagy területi szóródásról: elhelyezkedésük szinte egybe esik a két város 60 perces belüli elérhetőségi időzónájával, ami a bejárást bármelyik gimnáziumba jelentősen megkönnyíti (1. ábra). A középiskolák között feltűnnek olyan nagy múltú, színvonalas képzést nyújtó almamaterék, mint a pápai, kőszegi, soproni gimnáziumok, vagy az e téren nagyobb választékkal rendelkező városok, mint pl. Szombathely és Győr.

A főiskolákon, egyetemeken szerzett diplomák többsége – az eddigi követelményeknek és igényeknek megfelelően – jórészt még a hagyományos értelmiségi feladatok ellátására jogosít fel. Egyelőre kevés viszont azoknak a száma, akik végzettségükkel fogva képesek a megújítást hordozó szervezői, irányítói, menedzser feladatokat ellátni. A gazdasági változások tehát sok értelmiségit új kihívás elé állítanak a második, esetleg a harmadik diploma, vagy a nyelvvizsga megszerzésével. Vajon a megújulást kifejező tényező-e a kisvárosi értelmiség aktivitása ezen a téren? Iskolái befejezése óta a celldömölki értelmiség 42%-a vett részt új szakképesítést adó továbbképzésen. Sárváron kisebb ez az arány, a megkérdezettek 29%-a válaszolt igennel. A munkahelyek – nehéz anyagi

1. ábra. A vizsgált csoportok tagjainak mennyiségi és területi eloszlása befejezett középiskoláik helye szerint. – A = sárváriak; B = celldömölkiek; 60' = 60 perces izokrónonvonal

The quantitative and spatial distribution of examined groups according to the place where they finished their secondary school. – A = inhabitants of Sárvár; B = of Celldömölk; 60' = isochrone line of 60 minutes

helyzetük miatt – alig tudták őket támogatni továbbtanulásukban. Érdekes, hogy az egyén oldaláról a továbbtanulási szándékot viszont a munkanélkülivé válás veszélye nem motiválta. Csaknem teljesen hiányzik a tudományos és művészi alkotó tevékenység, a meglévő pedig nem jelent többet elszigetelt, esetlegesen jelentkező, egyéni kezdeményezésnél. Minden tizedik válaszadó nyilatkozott úgy, hogy több-kevesebb rendszerességgel publikál szakmai területen, a művészeti értékkeremtést pedig csak néhány művészi hajlammal megáldott pedagógus, egy-egy fafaragó és szobrász képviseli.

Jó irányba mutató kihívásnak, és éppen ezért új szellemi érték létrehozásának tekintem a napjainkban megélnéknél nyelv tanulást, nyelvvizsgázást. Ezen a téren sem módosul azonban az eredmény. Celldömölkön összesen 3 (!), Sárváron 9 megkérdezett értelmiséginek volt nyelvvizsgája, többnyire a 35 évnél fiatalabbak közül. Ők kényserülnek ugyanis leginkább egy-egy idegen nyelv alapos elsajátítására, hiszen ez a megszerzendő diploma vagy külföldi ösztöndíj feltétele, a megnövekedett utazási lehetőségek alapja stb., míg a középkorúakat még nem érte ilyen kihívás.

A kapott kép tehát nagyon is kisvárosi és középszerű. A kisvárosok passzív, innováció-hiányos környezetében elemeiben fedezhető meg csak fel a készség az újdonságok fogadására. Ez pedig erősen lelassítja azt a modernizációs folyamatot, amelyben a helyi értelmiségnek konvertálható tudásával kellene a változások motorjává válnia.

Foglalkoztatottsági helyzet

A munkavégzésnél, az értelmiség társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódásánál két fontos sajátosság a vizsgált városokban is érzékelhető: a tevékenységek széles köre, valamint az, hogy az egyes csoportokba nagyon kevesen tartoznak. Amikor tehát a kisvárosok szellemi háttéréről, szellemi kapacitásáról beszélünk, figyelembe kell venni azt, hogy értelmiségük erősen tagolt. Tevékenységük sokszínű skálája többek között vállalati-intézményi érdekeik sokszínűségét eredményezi, ami nem kedvez annak, hogy felhalmozott szellemi tőkájukat a város érdekében kamatoztassák. Ugyanakkor az a tény, hogy egy-egy foglalkozási csoportba csak néhányan tartoznak, arra enged következtetni, hogy valójában hiányzik egyfajta szakmai közvélemény a kisvárosokban. Ez viszont megnehezíti, megbénítja a szakmai kapcsolattartást, kérdések, problémák, ötletek nélkülözhetetlen megvitatását, kicserélését.

A foglalkozások jellegéből kitűnik, hogy többségben vannak azok, akiknek tevékenysége közvetlenül a munkaszervezéshez, feladatvégrehajtáshoz kapcsolódik (pl. különböző intézményvezetők, előadók, főkönyvelők stb.), azokkal szemben, akik kreatív munkát (pl. marketing tanácsadás, tudományos kutatás, orvosi- pedagógusi munkakörök) végeznek.

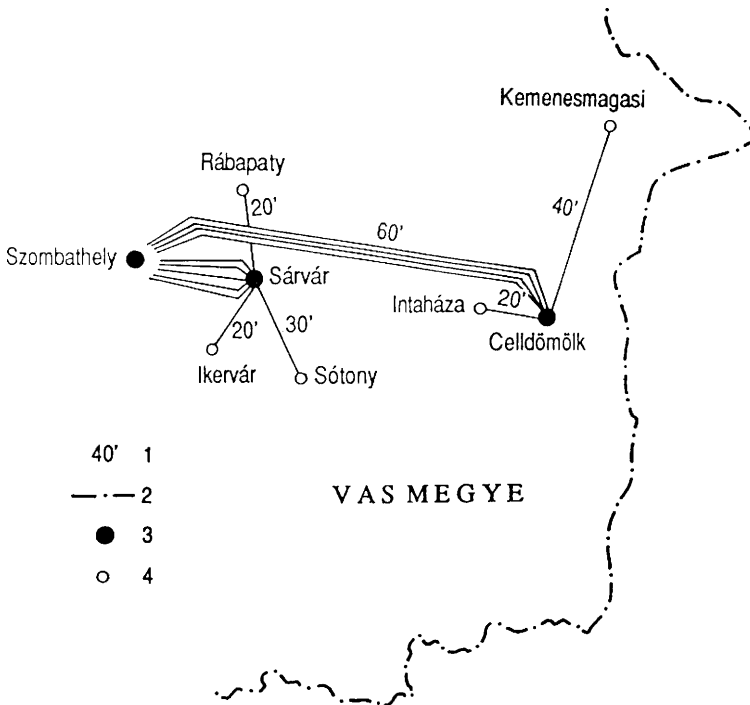
Mivel az értelmiségi minőség egyik legfontosabb rendező elve éppen a kreativitás, ezen a ponton a kisvárosi értelmiség értelmiségi mivolta kérdőjeleződik meg (BÁNLAKY P. 1990b). Ez pedig azért is érdekes, mert láttuk, hogy az értelmiségiek elsősorban a végzettségüknek megfelelő munkahely- kínálat miatt jöttek Celldömölkre, ill. Sárvárra. A munkahely megválasztásában azonban sem a kedvező bérezés, sem a lakáshoz juttatás nem jelentett motivációs erőt, újból bebizonyosodott tehát, hogy nem az anyagi megbecsülés miatt jönnek elsősorban vidékre az értelmiségiek. Sokkal inkább a választás kényszerűsége miatt, azaz a más lehetőség, a választék hiánya miatt.

A kisvállalkozások lassú térbeli terjedését igazolja az, hogy a megkérdezettek között Celldömölkön 7, Sárváron 6 diplomás vállalkozóval találkoztam. Közülük Celldömölkön 5-en, Sárváron 4-en vesznek részt végzettségüknek megfelelő vállalkozásban, amelyek meglehetősen sokféle tevékenységi kört ölelnek fel. Ezek az értelmiségiek vállalkozásuk tőkeerősségétől függően alapítványokkal támogatják a várost, a helyi intézményeket, társadalmi szervezeteket. Ez sajnos mindkét helyen még gyerekcipőben jár, hiszen csak 2–2 vállalkozó hozott létre és támogat alapítványokat, az oktatásban és az egészségügyben.

Megvizsgáltam a munkába járás térszerkezetét is. Akik helyben dolgoznak – akár a városcentrumban vagy valamelyik csatolt településen (pl. Alsóság), akár külterületi tsz-majorokban (pl. Sárvár - Szitamajor) – településhatáron belüli térkapcsolatokat teremtenek munkájukkal. Nem úgy az ingázók, akik naponta átlépik a településhatárokat, hogy eljussanak a munkahelyükre. Mindkét városban ők vannak kevesebben, arányuk 15% körül van a kérdőívet kitöltők közül.

Az ingázási centrumok közül kiemelkedik Szombathely mint megyeszékhely, amelynek elérhetősége mind vasúton, mind közúton kedvező. A többi település a városok mikrokörzetéhez tartozik, az elérési időtartamok 20–40 perces értékekkel jellemezhetők. Ezeknek a falvaknak azonban nincs vasútja, így megközelítésük vagy autóbusszal, vagy méginkább személygépkocsival lehetséges. Az elérhetőségi idők mindenütt az elfogad-

ható 1 órás intervallumon belül maradnak, igaz ehhez az is hozzájárul, hogy távolabbi, esetleg átszállással megközelíthető települések az ingázási célpontok között nem szerepelnek (2. ábra).

2. ábra. A vizsgált értelmiségi csoportok munkabajárásának területi szerkezete az ingázók száma alapján. – 1 = a munkabajárás időtávolsága (perc); 2 = megyehatár; 3 = város; 4 = község

The commuting structure of intellectual groups according to the number of commuters. – 1 = time distance to work (minutes); 2 = country border; 3 = town; 4 = village

Lakáshelyzet

A letelepedés motivációi között a válaszadók egyik alapfeltételként az igényeiknek megfelelő lakás megszerzését jelölték meg. Ezzel összefüggésben arra is fény derült, hogy a lakáshoz jutásban sokkal inkább a család, rokonság összefogása, s nem a munkahelyek segítették a megtelepedőket. Az értelmiségiek lakáshelyzetének szempontjából különösen jól szemlélhető a társadalomföldrajzi megközelítés alapkérdése: a lokális társadalmak és a társadalmi alapfunkciók – jelen esetben a lakófunkció – közötti kapcsolat. A lakások jellege a lakófunkció urbanizált kiépítettségét tükrözi (1. táblázat).

1. táblázat. Az értelmiség megoszlása lakásviszonyai alapján, %

A lakástulajdon formája	Celldömölk	Sárvár
Állami bérlakás	20,0	11,8
Magánbérlakás	24,5	13,7
Szolgálati lakás	4,4	1,6
Albérlet	2,2	–
Családirház	33,4	56,0
OTP társasház	15,5	16,9
<i>Összesen:</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

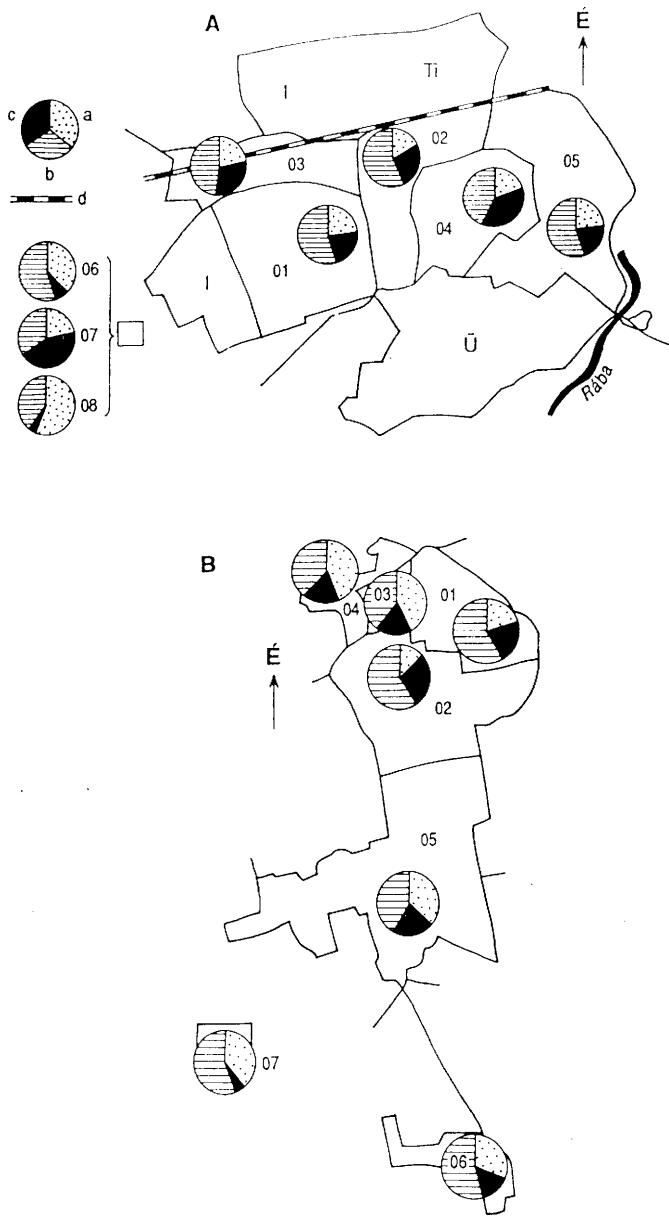
A települések erősödő központi funkcióját jelzi, hogy az állami bérlakások, szolgálati lakások és az OTP lakások együttes aránya a felmért lakásállományból Celldömölkön 39,9%-ot, Sárváron 30,3%-ot tesz ki. A saját lakással rendelkezők egyharmada 2 szobás lakásokban, valamivel kevesebb mint felük 3 szobásban, a többiek 4 vagy ennél több szobás lakásokban élnek (3. ábra). Ez a kép azért is megnyugtató, mert a szobák száma rendkívül fontos egy értelmiségi család számára: az otthoni szellemi munkavégzéshez különálló szoba szükséges. Az 1960–1970-es évek állami építkezései során többnyire 2 szobás lakások készültek, 3 vagy ennél több szobás lakásokat akkor főleg csak a magánépítkezők építettek.

Az 1980-as években az állami lakásépítések száma ugyan csökkent, de a kevesebb építkezés a városközpontokban nagyobb alapterület lakásokat eredményezett, míg a családirházas beépítés telkek főleg az emeletes házak „mögötti” széles sávban kerültek parcellázásra (4. ábra).

A lakások nagyságának a változását a kommunális ellátottság minőségi jegyei is követték. Mára már a felmérésben résztvevő celliek 80%-a, a sárváriak 96%-a összkomfortos lakásban lakik. A lakások nagyságának és infrastrukturális ellátottságának ez az átrendeződése azt jelentette, hogy az igényessége miatt lakást változtató értelmiség egyre inkább a városközpontokban, vagy a helyi kisvárosias jelleg negyedekben keresett otthont magának. Igazolja ezt az is, hogy Celldömölkön a válaszadók 64%-a, Sárváron 56%-a változtatott már lakást. Az okok között pedig szépen kirajzolódik e réteg magatartása a városi lépték fejlődés ívében. A legtöbben tulajdonforma változtatás miatt költöztek, – sokan kertesi családi házba – de mindenképpen nagyobb alapterületű lakásba. Ez gyakran párosult azzal az óhajjal, hogy másik városrészben kívántak tovább élni.

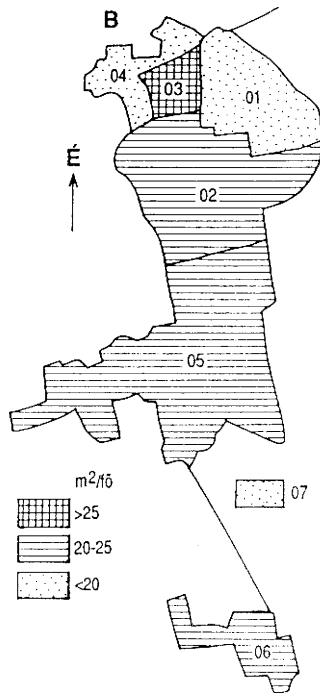
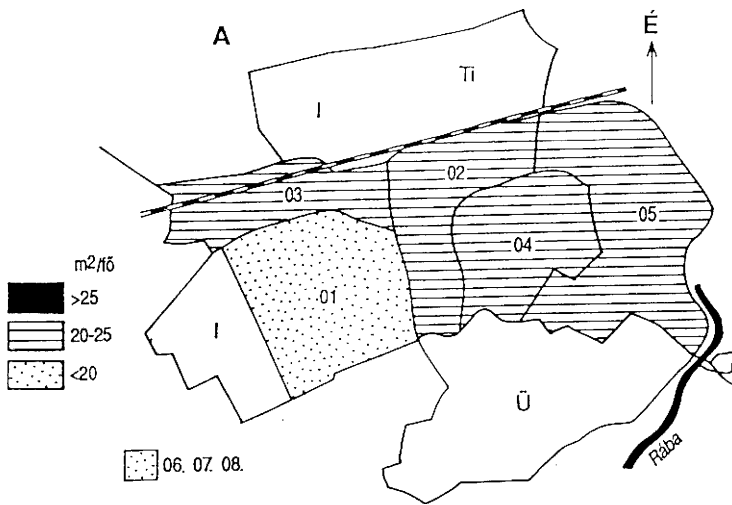
A közösségi magatartás jegyei

A közösségben élés a helyi értelmiség társadalmi szerepvállalásáról, lokális aktivitásáról és ezen keresztül meghatározó csoportmagatartásáról tudósít. A felmérésben résztvevő értelmiségiek társadalmi aktivitása általános értelemben gyenge. Egyharmaduk egyetlen szervezetnek sem tagja, és körülbelül ugyanennyien csak a formális tagságot jelentő szakszervezetbe, vagy helyi szervezettel nem rendelkező országos szakmai szervezetbe léptek be.

3. ábra. A vizsgált csoportok lakásállományának megoszlása Sárvárott (A) és Celldömölkön (B), városrendezési körzetenként (01–08). – a = egy; b = két; c = háromszobás lakások; d = vasút; e = városrendezési körzet határai; I = iparterület; Ti = tartalék iparterület; Ü = üdülőtérület

The distribution of dwellings of the examined groups divided by urban districts (01–08) in Sárvár (A) and in Celldömölk (B). – a = one; b = two; c = three-bedroom flats; d = railway; e = borders of urban districts; I = industrial area; Ti = reserve industrial area; Ü = recreation area

4. ábra. Az egy főre jutó lakásterület a vizsgált csoportok esetében városrendezési körzetenként Sárvár (A) és Celldömölkön (B)

Ground floor areas of flats in the examined groups in the urban districts in Sárvár (A) and in Celldömölk (B)

Ennek a passzív, közösségi aspektusból már-már izolált magatartásnak több oka van: ellentétek, kölcsönös áskálódás egyes értelmiségi csoportok között a hirtelen végbement pártosodás miatt, a civil közösségek kis száma, közös érdekcélok hiánya. Ugyanakkor a városi vezetés még a kínálózó lehetőséget sem használta ki, hiszen nem tartott igényt a meglévő szellemi tőkére, nem igényelte az értelmiség tanácsát, segítségét. Így az egy-két működő egyesület munkája inkább formális, mint valós helyi cselekvésen alapul. Alátámasztja ezt az is, hogy a celldömölki megkérdezettek fele, a sárváriak több, mint kétharmada csak időközönként látogatja, vagy egyáltalán nem vesz részt a városi szervezetek rendezvényein, azaz magatartásukban a helyi politikával szembeni távolságtartás figyelhető meg.

Egy előremutató szerepe mégis van ezeknek a helyi kulturális egyesületeknek, ez pedig a hagyományörzés. Ebben éppen a kisvárosi értelmiség városhoz kötődő tevékenységének van fontos része, lényegében annak a tradicionális belső értékrendnek, ami csak hosszabb időszak alatt alakul ki. Ez az értékrend éppen ezekben a szervezetekben artikulálódik és nyilvánul meg egyfajta cselekvő lokálpatriotizmusban. A városi értelmiség mindkét helyen ápol tehát bizonyos lokálpatrióta hagyományokat honismereti- városvédő munkájával vagy hagyományörző rendezvények megtartásával. Jelzésértékűnek kell lennie a városi és tágabb társadalom számára annak is, hogy az értelmiségiek nagyon kicsiny aránya (10%-a) vállalt konkrét politikai szerepet a helyi közéletben, amelynek valódi megújulása így hosszú és keserves folyamat lesz vizsgált kisvárosainkban.

A szabadidős magatartásformák közül mindkét településen a legnépszerűbb az öntevékeny művelődési forma: az összes válasz fele vonatkozott erre a kategóriára. A másik póluson a mozi-, ill. színházlátogatás található. A kulturálódásra, új értékek adaptálására fordított szabadidő családon belüli eltöltésének az anyagi szűkösség a fő indoka, ami hosszabb távon egyfajta befelé forduláshoz, vidékies intellektus kifejlődéséhez vezethet. Ez pedig a kisvárosi értelmiséget érintő egyik legnagyobb veszélyforrás napjainkban is.

Összegzés

A gazdasági-társadalmi környezetet terhelő anomáliák egyik térbeli csomópontja a magyar kisvároshálózat. Akár időbeli, akár településrendszerbeli aspektusból közelítünk ugyanis a kisvárosok fejlődési pályájához, azon meghatározó válságtüneteket fedezünk fel, mivel kialakulásuk, megszilárdulásuk a változatos természeti- gazdasági-társadalmi keretek között nem lehetett egyenletes. Ennek egyik következményét, a – kistérségi centrumszerepből adódó – funkciók hiányosságát éppen a helyi társadalom érzékeli leginkább, hiszen integrálódása a kisvárosi térbe egyenetlen lesz.

A tér és társadalom kapcsolatrendszerében az értelmiségnek azért van különleges szerepe, mert képzettsége, tudáshoz való viszonya miatt urbanizálódó környezetével szemben meghatározott igény szintje van. Az értelmiség, mint társadalmi csoport által elképzelt ideális és valós térhasználat azonban a legkritikább esetben fedi egymást, és ez településenként differenciált, ugyanakkor önmagukon túlmutató problémák felmerüléséhez vezet.

Módszertani szempontból ezért egy olyan, kisebb léptékű összehasonlító mikro-vizsgálatot végeztem el, amelynek célja két nyugat-dunántúli kisváros belső összefüg-

gésrendszerének feltárása volt. Azt tapasztaltam, hogy azok az elvárások, melyek az innovációk térbeli terjedésében a helyi endogén erőforrásokkal szemben megnyilvánulnak, túlzottak. A kisvárosi értelmiség jelenlegi helyzetében, felkészültségével, szemléletmódjával csak nehezen tud megfelelni annak a feladatnak, hogy az újdonságok adaptálásában aktívan részt vegyen, átalakítva, megújítva ezzel környezetét.

Ahhoz, hogy a kisvárosok szerves fejlődése elindulhasson, mindenekelőtt tehát szellemi háttérüket kell erősíteni, amely sok pénzt, és még több türelmet igényel a jövőben.

IRODALOM

- BÁNLAKY P. 1990a. Értelmiség egy kisvárosban. – Akadémiai Kiadó, Bp. 315 p.
- BÁNLAKY P. 1990b. Szóvirág és realitás. Pártok és a helyi hatalom. – Kézirat, MTA RKK Településkutató Csoport, Kecskemét, 22 p.
- BÁNLAKY P.–VARGA CS. 1979. Azon túl ott a tág világ. – Magvető Kiadó, Bp. 268 p.
- BELUSZKY P. 1993. „Tradicionalis” területi hátrányok és terápiájuk Magyarországon (1948–1992) – In: KOVÁCS K. (szerk.): Település, gazdaság, igazgatás a térben. MTA RKK, Pécs, pp. 49–64.
- BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 1982. Magyarország falutípusai. – Elmélet-Módszer-Gyakorlat 25 MTA FKI, Bp. 154 p.
- BERÉNYI I. 1983. A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata. – Földr. Ért. 32. pp. 37–47.
- BERÉNYI I. 1990. A „Tiszakécske-szindróma”. – Kézirat. MTA RKK Településkutató Csoport, Kecskemét, 13 p.
- ENYEDI GY. 1987. Tér és társadalom. – Janus II., 1. Pécs, pp. 1-10.
- CSATÁRI B. 1990. A kisvárosi válságpontok. – Kézirat, MTA RKK Településkutató Csoport, Kecskemét, 11 p.
- PÁLNÉ KOVÁCS I. 1990. A helyi politika ideáltípusos modellje a kisvárosban. – Kézirat, MTA RKK Településkutató Csoport, Kecskemét, 9 p.
- RECHNITZER J.–SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I.–CSAPÓ T.–LADOS M.–KOC SIS ZS. 1991. Az innovációfogadás feltételei Vas megye hátrányos helyzetű mikrotérsegeiben. – Kézirat, MTA RKK Északdunántúli Osztálya, Győr, 159 p.
- RECHNITZER J. 1993. Az innovációk és a regionális politika. – In: KOVÁCS K. (szerk.): Település, gazdaság, igazgatás a térben. MTA RKK Északdunántúli Osztálya, pp. 271–299.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. 1985. Közlekedésföldrajzi vonzáskörzetek meghatározása és elemzése Észak-Dunántúlon. – Földr. Ért. 34. 3. pp. 235–258.

THE ROLE OF INTELLECTUALS IN THE MODERNIZATION OF SMALL TOWNS
THE CASE OF CELLDÖMÖLK AND SÁRVÁR

by *T. Lenner*

S u m m a r y

The anomalies which overload the socio-economic environment are in part spatially focused on the small town network of Hungary. Approaching the development routes of small towns either from a temporal or from a settlement pattern aspect, definitive crisis symptoms are recorded, since the development and consolidation could not be balanced under the diverse physical, economic and social conditions. One of its consequences, the lack of functions – deriving from the centre role in a small region – are detectable, first of all, in local societies, since integration into the small town network will be uneven.

In the relation system between space and society, intellectuals have a special role as their qualification and attitude to knowledge ensures a certain level of demands. The ideal utilization of space envisaged by the intellectuals as a social group rarely coincides with the actual utilization and this leads to various problems of larger scale in settlements.

My methodological approach was a micro-scale comparative investigation with the aim of revealing the internal relationships of two small towns of Western Transdanubia. It was found that there are exaggerated expectations against local internal resources in the spatial distribution of innovations. In the present-day situation, with their qualifications and attitudes, the intellectuals cannot properly meet the demands of the tasks of contributing to the adaptation of innovations, thus actively transforming and renewing the environment.

To launch an organic development in small towns, primarily the intellectual background should be strengthened with more investment and tolerance in the future.

Translated by K. MOLNÁR

Balázs Dénes: *A csepegő kövek igézetében.* – A szerző kiadása, Érd, 1994. 124 old.

Teresztenye és Égerszög apró falvak az Aggteleki és a Rudabányai-karszt határán. A Teresztényén nyíló Kinizsi-forrásbarlang feltárásával próbálkozott meg a szerző és kicsiny, de lelkes csapata 1954-ben a Keserű-tó omladékos víznyeldejének a bontásával. Az itteni kudarc után a Dász-töbör kibontásával jutottak be elsőként az Aggteleki-karszt harmadik leghosszabb barlangjába, a – ma már – 3,2 km hosszan feltárt égerszögi Szabadság-barlangba.

BALÁZS D. naplószerűen, érzékletesen írja le a korabeli barlangkutatók hősiezen küzdelmes, önfeláldozó munkáját. A fordulatos, izgalmas, regényszerű kis könyv a Szabadság-barlang felfedezésén túl, a társadalmi háttér megrajzolásával bepillantást nyújt az 50-es évek jellegzetes politikai viszonyaiba is.

A könyvet fényképfelvételek és rajzok illusztrálják. Függelékben a Szabadság-barlang 1954 utáni sorsáról közöl dátumokhoz kötött információt. Ez a könyv hiánypótló munka, hiszen az égerszögi barlangról eddig csak folyóiratcikkek, kutatási jelentések, ill. kis példányszámban sokszorosított gépelvények jelentek meg. BALÁZS D. munkája nem hiányozhat az Aggteleki-karszt és a barlangok szerelmeseinek, a természetjárók, a Galyaság iránt érdeklődők, valamint a magyar földrajztanárok könyvespolcáról.

TÓZSA ISTVÁN